

SPRAVEDLNOST, ROVNOST A MORÁLKA V PRÁVU

BLANKA BARÁKOVÁ, BOHUMILA SALACHOVÁ

Provozně ekonomická fakulta, Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, Česká republika

Abstrakt v rodném jazyce

Pokoušet se definovat pojem „spravedlnost“ vyčerpávajícím způsobem, tak, aby nevyvolával žádné další pochybnosti o úplnosti a komplexnosti takového vyjádření, na tomto místě zřejmě nemá větší význam, neboť celá řada významných právních teoretiků a filozofů se o takovou definici v historii pokoušela. Uchopitelnost tohoto pojmu je nesmírně obtížná. Přesto platné právo s pojmem spravedlnosti počítá, ač jej neumí s konečnou platností definovat, je to kritérium, kterým hodnotu a kvalitu právních norem stále poměřujeme, i když k dokonalosti chybí stále mnoho. Nejinak tomu je i dnes. Právo dnešní doby je poznamenáno mnohými nešvary, košatý právní řád který se často snaží o detailní úpravy všech možných i nemožných situací téměř neumožňuje jeho komplexní poznání, avšak, což je horší, jednotlivé právní normy často postrádají logiku spojení do organického celku - jsou rozporuplné a výsledkem může být naprostá nejistota jak soudce, tak adresáta práva, a jejich následný pocit, že spravedlnosti opět nebylo učiněno zadost. Nakolik naplňujeme – realizací současného právního řádu – společenskou potřebu spravedlnosti ?

Klíčová slova v rodném jazyce

Spravedlnost, rovnost, morálka, právní norma, právní systém.

Abstract

There is no possibility to define “fairness” without giving rise to other doubts about integrity and complexity of this statement because a great number of significant jurists and philosophers had already tried to define it in the past. Discriminability of this term is consumedly complicated. Despite of this the laws use the term fairness without defining it, it is a “standard how we are measuring value and quality of legal rule, but there is still a lot to excellence. Nowadays there is no difference. The law of these times is stigmatized by many abuses, spreading legal order which is often trying to regulate all possible and impossible situations but it is impossible to recognize it in detail however the worst is that the particular legal rules are without a logical connection with an organic complex- they are inconsistent and they can lead to uncertainty of the judge, of the law recipient and their feeling that it was unjust. So how we are satisfying the need of fairness by realizing the actual law order?

Key words

Fairness, equality, morality, rule of law, legal system.

1. MATERIÁL A METODY

Jestliže nezpochybňujeme místo spravedlnosti, rovnosti a morálky v právu, pak následuje problém bližšího zasazení těchto fenoménů do právního systému. Kde a v jaké míře je třeba tyto normativy nacházet ?

Máme zato, že do nejistoty při výkladu a aplikaci práva se dostáváme tím více, čím složitější a nekoordinovanější náš právní řád je. Nesledování návazností jednotlivých právních norem mnoha právních předpisů, které se navzájem „neberou na vědomí“ - až holá praxe ukáže tyto

závažné nešvary práva a bezmocnost osoby aplikující právo. Např. soudce odvolacího soudu se potom odkloní od hlavního tématu, a aby se nemusel zabýrat podstatou problému, raději programově najde procesní chybu a případ vrátí zpět na prvoinstanční stolicí – pravou příčinou jeho jednání není onen zmíněný formální detail, ale nechť soudce případ řeší.

Rostoucí neúcta společnosti vůči právu má svoje příčiny. Zřejmě neexistuje neshoda o tom, že spravedlnost, rovnost, morálka a právo k sobě určitým způsobem náleží. Lidské jednání (a právní jednání, či protiprávní jednání, je vždy jednáním lidským) v sobě zahrnuje celý komplex souvislostí, které vyústí v určité chování jedince, jež může být každý den jiné. V procesu lidského rozhodování a následného chování člověk zpracovává mnoho informací, když právní informace je jen jednou z mnoha informací, které člověk má. Ale výsledek - jednání na základě předešlého rozhodnutí – je jen jeden, i když je důsledkem souhry mnoha činitelů. Má-li lidské jednání i právní rozměr, jde o právní jednání. Tedy lidské jednání a právní jednání obsahuje i morální a další jinou stránku věci, rozhodování a chování se děje mimo jiné pod aspektem práva, morálky a představy o spravedlnosti (pokud nejde o jednání mravně netečné) a dalších informací, které subjekt má, včetně složek osobních, jeho tělesného i psychického stavu, vědomí aj.

2. VÝSLEDKY A DISKUSE:

Na otázku, naznačenou v závěru úvodu, není možná zcela jednoznačná odpověď. Laická veřejnost by zřejmě uvedla, že současné právo spravedlivé není. Ani odborná veřejnost by na tuto otázku rozhodně neodpověděla jednoznačně. Patří sem určitě mnoho vlivů, ale jako limitující můžeme uvést hodnoty rovnosti a svobody, kterými se demokracie pyšní. Co je spravedlivější ? Více svobody, nebo více rovnosti lidem ? Poskytující více svobody, mohou se prohlubovat rozdíly sociální, neboť každý z nás bude svobodu využívat jinak, budou nespokojeni a po větší spravedlnosti budou volat ti, co ji využívat neumí, případně nemohou. Spravedlnost se dle nich má projevovat např. vyšší mírou přerozdělování - které však, přistoupíme-li k němu, bude nespravedlivé k těm, co se o společenské statky více zaslouhují. U těch, kteří budou hlavně přijímat, to prohloubí pasivitu a závislost. Poskytující více rovnosti, budeme sice stírat sociální rozdíly, ale ubírat svobodu pro činnorodou, aktivní tvorbu zdrojů, budeme nespravedliví k těm, kteří si přejí více svobody, neboť jim budeme v mnohém bránit. Vždy tedy budou určité osoby namítat podle nich nespravedlivá ustanovení právních norem Jak tedy můžeme stanovit hranici spravedlivého práva ?

Hayek¹ k tomu uvádí, že pravidla správného chování nemohou ochraňovat všechny zájmy, nýbrž pouze ty, které jsou legitimním očekáváním, tedy ty, které jsou právem definovány.

Optimální míru obojího nejsme schopni zcela přesně zachytit a do práva přejmout, proto bude plný ideál spravedlnosti opět v nedohlednu. A to ještě nepočítáme politické tendence při střídání vlád.

Připustíme-li existenci pouze čistě pozitivního práva, které neobsahuje žádné přirozenoprávní instituty, musíme pak lidské jednání analyzovat na jednotlivé složky, a právně reagovat jen na jeho právní součást, přičemž opomíjet složky morálky a potřeby spravedlnosti, které však jsou přítomny také.....Právo by bylo nutno od těchto principů zcela odtrhnout. Rozhodnutí soudce, který by takto vyřešil právní stránku věci, bez ohledu na ostatní, by degradovalo morální složku a cítění spravedlnosti adresáta natolik, že by, při vědomí znehodnocení těchto svých

¹ Hayek F.A., Právo, zákonodárství a svoboda, Academia Praha, 1998, 2.vydání, str. 167

niterných pocitů, musel začít ve společnosti uplatňovat chování a zákony džungle. Relativizace a zahazení hodnot morálky a spravedlnosti by učinili lidskou společnost ne nepodobnou nebezpečné divočině, v níž by nebylo radno se zdržovat. Autorky příspěvku mají zato, že právo musí obsahovat normy morálky a spravedlnosti a právní pozitivismus ve své ryzí hodnotě je neživotaschopný. Osoba právo aplikující (soudce či správní orgán) stále musí poměřovat těmito normami svoje rozhodnutí, stále musíme právní normy přibližovat těmto obecně uznaným hodnotám. Tyto hodnoty však je třeba upravovat v právu velmi obezřetně a citlivě. Patří tam, kde je právní vztah založen právní skutečností (změněn, zrušen) – právním či protiprávním jednáním lidí. Právní vztah založen na základě právní události (např. čas, narození, smrt) tedy jevů, které jsou na lidské vůli nezávislé neobsahuje vůli lidí a promítání sem normativů spravedlnosti a morálky můžeme působit zmatek. Příroda zná všechno jiné, než spravedlnost, rovnost a morálku. Příroda naopak zná rozmanitost druhů a forem, rozmanitost individuů, jejich rozličné vlastnosti. Její „nerespektování spravedlnosti“ také však znamená, že jeden jedinec se narodí zdravý a druhý tělesně postižený – není to spravedlivé, ale je to tak. Její nerespektování rovnosti např. znamená, že každý se rodíme s jinými, zcela odlišnými znaky. Vítězství silnějšího v přírodě není v souladu s lidskými pravidly morálky. Pomocí práva však můžeme důsledky přírodních jevů vhodně korigovat. Ale nemůžeme je principiálně nazývat nespravedlivými a nemorálními. Lev sežere lišku protože má hlad, liška je slabá, nikdo ji neochránil. Lev proto ještě není nemorální.

Míra a hloubka využití atributů spravedlnosti, rovnosti a morálky není bezbřehá, má svoje hranice (obtížně rozeznatelné a stále velmi diskutabilní s bohatostí názorů) tam, kde by jejich využití způsobilo větší škody, než jejich nevyužití. Protože však toto nemůže normotvůrce vědět předem musí být v právním řádu přítomna obecná pravidla, dle kterých může postupovat. Tato pravidla přítomna jsou, ale nejsou dostatečně využívána. Jinak bychom rozšiřovali známý fenomén zpodrobňování zákonů, kdy se v hmotněprávní (ale i procesněprávní) úpravě promítá celý postup, který je soudci takto „předchystáván“, soudce sám už o něm nemusí zvlášť přemýšlet, neboť postup má dán. Moc zákonodárná tu ingeruje do moci soudní. Předpis vlastně nahrazuje úvahu soudce.²

3. PŘÍKLAD ROZHODOVACÍ ČINNOSTI ÚSTAVNÍHO SOUDU

Ústavní soud rozhodoval ve zcela nepřehledné a vágní právní úpravě ve věci poskytovatele celní záruky např. nález ve věci sp. zn. II. ÚS 152/07 ze dne 6. února 2008, sp. zn. I. ÚS 643/06 ze dne 13. září 2007, (publikován na www.judikatura.cz). Opakovaně rozhodoval o výkladu pojmu globálního zajištění celního dluhu (globální celní záruky) ve věci porušení ústavně zaručeného práva stěžovatelky na spravedlivý proces a soudní ochranu podle čl. 36 odst. 1, odst. 2 a čl. 38 odst. 2 Listiny základních práv a svobod (dále jen „Listina“). Dále namítala, že byla zkrácena v právu vlastnit majetek chráněném čl. 11 odst. 1 Listiny, neboť jí měl být bez zákonného podkladu vyměřen celní dluh, čili daň a poplatek ve smyslu čl. 11 odst. 5 Listiny. Tím došlo i k zásahu do práv garantovaných čl. 2 odst. 2 a čl. 4 odst. 1 Listiny a čl. 2 odst. 3 Ústavy České republiky. Zároveň byl narušen princip právní jistoty dle čl. 1 Ústavy. Stěžovatelka také poukázala na judikaturu Ústavního soudu týkající se povinnosti orgánů veřejné moci šetřit podstatu a smysl základních práv a svobod ve smyslu čl. 4 odst. 4 Listiny a v případě pochybností postupovat mírněji (in dubio mitius).

² Např. to poznáme tam, kde zákon používá slovo: „jestliže“ – a dále řeší situaci, když něco nastane, jak se to něco má posoudit.

Přístup státu, vedoucí k zajištění prostředků státního rozpočtu, není možné akceptovat, pokud je s jeho aplikací spojeno nepřiměřené omezení poskytovatele celní záruky. Ústavní soud proto dospěl k závěru, že výklad globální celní záruky, ke kterému dospěl Nejvyšší správní soud a k němuž následně zavázal i Městský soud v Praze, byl v rozporu s čl. 2 odst. 2 Listiny. Tím byla stěžovatelka zkrácena v právu vlastnickém (čl. 11 odst. 1 Listiny), neboť tím byla přinucena zaplatit z ručení vyšší částku, než jakou mohla při vystavení záruky očekávat, a to i vzhledem k tehdejší praxi a tehdy platným právním předpisům. Správní soudy, shodně jako i celní orgány, tedy při své činnosti provedly extenzivní výklad celního zákona. Tím došlo k nepředvídatelné kumulaci z hlediska množství dotčených případů i z hlediska doby, kdy došlo k sepsání záruční listiny; tuto kumulaci stěžovatelka nemohla ovlivnit. Jako nepřijatelná se rovněž jeví separace jednotlivých případů, která vedla k samostatnému posouzení a následně i samostatnému uplatnění záruky, kdy v daném případě byla provedena opakovaná aplikace celní záruky současně v 55 případech.

Clo, o které se v posuzovaném případě jedná, je formou nepřímé, spotřební daně. Veřejný zájem na stanovení, vyměření a výběru daně, je z hlediska ochrany vlastnického práva aprobován čl. 11 odst. 5 Listiny, podle něhož lze daně a poplatky stanovovat toliko na základě zákona. Listina tedy připouští omezení vlastnického práva jednotlivce v této oblasti, leč pouze za účelem stanovení a výběru daně a poplatku. Ústavní soud již dříve dovodil, že podstatou ochrany vlastnického práva v oblasti stanovení a vybírání daní a poplatků není pouze formální podřazení určité daně konkrétnímu ustanovení zákona, ale tato ochrana se v materiálním právním státě, kterým je Česká republika, musí vztahovat také na případy aplikace a interpretace určitého zákonného ustanovení, jež stanoví daňovou nebo poplatkovou povinnost. Porušení vlastnického práva při ukládání daňové povinnosti se tak státní moc dopustí nejen tím, že uloží povinnost zcela extra legem, ale i tehdy, pokud by příslušné zákonné ustanovení aplikovala a především interpretovala způsobem, který by se ocital mimo zákonný podklad stanovení daňové povinnosti, například tak, že by interpretací zákonných ustanovení rozšiřovala daňovou povinnost na subjekty či situace, na něž podle zákona daňová povinnost nedopadá. Jinými slovy, státní moc si při stanovení a vybírání daní a poplatků musí počínat v mezích stanovených zákonem. Přitom ustanovení čl. 11 odst. 5 Listiny je třeba vykládat nikoli pouze v tom smyslu, že orgán veřejné moci je oprávněn uplatnit vůči jednotlivci zákonem konstituovanou pravomoc, a to jakýmkoliv způsobem, nýbrž je rovněž třeba jej vykládat v materiálním smyslu, tj. tak, aby orgán veřejné moci při výkonu své pravomoci respektoval ochranu základních práv jednotlivce.

Ústavní soud se ve shora citovaném nálezu dále zabýval pozitivně právním zakotvením pojmu globální zajištění celního dluhu, resp. globální celní záruky. Institut prošel v době od vystavení předmětné záruky do pravomocného skončení sporů o šíři jejího uplatnění značnými změnami. Z nastíněného vývoje plyne, že globální celní záruka vystavená před 1. 7. 1998 představuje jiný závazek, než záruka vystavená po 1. 7. 1998 a po 1. 7. 1999. Proto bylo pro posouzení věci důležité důsledně rozlišovat jednotlivé časové úseky, vymezené platností té které právní úpravy globálního zajištění celního dluhu. Stěžovatelka nepochybně musela počítat s možností opakovaného plnění teprve až po přijetí vyhlášky č. 135/1998 Sb., tedy po 1. 7. 1998. Podle Ústavního soudu rozlišování mezi užíváním gramatických tvarů dluh a dluhy není žádným vodítkem, a to již proto, že samy celní úřady používají slovo dluh pro označení souhrnu celních dluhů, resp. tvar „dluh“ v praxi slouží k označení celé skupiny pohledávek. Zákon a prováděcí vyhláška tedy byly před datem 1. 7. 1998 nejasné. Pro výklad vágního pojmu globální zajištění celního dluhu byla tedy relevantní aplikační praxe celních orgánů. Jak ale bylo Ústavním soudem zjištěno a konstatováno, výklad byl měněn.

Byť právní stát tvorbě právních předpisů věnuje nejvyšší péči, nevyhne se víceznačností, což plyne jak z povahy jazyka samotného, tak z abstraktnosti právních norem, jakož i z omezenosti lidského poznání a z dynamické povahy sociální reality. Je-li tak k dispozici více výkladů veřejnoprávní normy, je třeba volit ten, který vůbec, resp. co nejméně, zasahuje do toho kterého základního práva či svobody. Tento princip in dubio pro libertate plyne přímo z ústavního pořádku (čl. 1 odst. 1 a čl. 2 odst. 4 Ústavy ČR, nebo čl. 2 odst. 3 a čl. 4 Listiny). Pokud tedy byla předmětná právní úprava zcela nepřehledná, mělo to samo o sobě, s ohledem na vztah kvality zákona představujícího zásah do vlastnictví, při jejím výkladu nutit orgány veřejné moci k výkladové umírněnosti z jejich strany, která by více šetřila základní právo účastníků.

4. ZÁVĚR:

Normy spravedlnosti a morálky nachází uplatnění zejména tam, kde jde o právní vztah založený právním či protiprávním jednáním, kde se tedy promítá vůle lidí. Mají být dostatečně obecné a abstraktní, aby je bylo možno aplikovat na neurčitý počet případů. Je zde vyžadován kvalifikovaný myšlenkový postup aplikujícího – pokud není dán, je voláno po odstranění mezer v zákonech, které ve skutečnosti neexistují. Soudce proto musí být zkušený a musí mít prostor pro vlastní myšlenkový proces. Normami morálky, spravedlnosti a rovnosti můžeme právu pomáhat zejména tam, kde jejich neuplatnění by způsobilo větší negativní či nežádoucí důsledek než jejich uplatněním. Nesmí být těchto norem nadužíváno, neboť mohou potlačovat přirozenou rozmanitost jevů. To také znamená, že pravidla jsou uplatněna jen tam, kde je to právem uznáno, právní pravidla chrání jen legitimní očekávání, nikoliv všechna očekávání jedince.

Literatura:

- Hayek F.A., Právo, zákonodárství a svoboda, přeložil T.Ježek, Academia Praha, 1998, 2.vydání, str. 167
- <http://www.nalus.usoud.cz/>

Kontaktní údaje na autora – email:

barakova@mendelu.cz; salacho@mendelu.cz